

ESKİ HUKUK SİSTEMİNDEN YENİ HUKUK SİSTEMİNE GEÇİŞ SÜRECİ, NEDENLERİ VE TÜRK HUKUK DEVRİMİ

Hürol ERBAY*

Öz

Tarihte bölgelerine ve dünyaya hakim olan medeniyetler, kendilerine has güçlü güvenlik, sosyal ve hukuki sistemler kurmuştur. Medeniyetlerin ve devletlerin devamlılığını sağlayan bu sistemlerden, hukuka ait olanlar doğayı, insanı ve toplumsal yaşamı daha yakından ve derinden etkilemiştir. Dünyada geçmişten bu yana hangi hukuk sistemleri uygulanmıştır? Tarihte çoğunlukla bölgesel veya dünya gücü konumunda yer alan Türkler, hangi hukuk sistemlerini uygulamışlardır? Türkler, eski hukuk sistemlerinden yeni hukuk sistemlerine daha çok hangi savaş, gelişme veya nedenlerin etkisiyle nasıl geçmişlerdir? Türk Hukuk Devrimi ile en son hangi hukuk sistemine geçilmiştir? Bu yeni hukuk sisteminin toplumda yerleşmesi için Hukuk Devrimi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında hangi düzenlemeler yapılmış, hangi önemli kanunlar diğer ülkelerden alınmış ve kabul edilmiştir? Bu çalışmada; daha çok tarih ve hukuk kapsamında kaynak araştırması yapılmıştır. Elde edilen veri ve bilgiler karşılaştırmalı yöntemler kullanılarak yorumlanmıştır. Böylece, eski hukuk sistemlerinden yeni sisteme geçiş süreci ve Türk Hukuk Devrimi ile ilgili bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Türkler, Osmanlı, Türk hukuk devrimi, Cumhuriyet.

The Process and Causes of Succession from the Old Legal System to the New Legal System and The Turkish Law Revolution

* Doktora Öğr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, erbay19tr@yahoo.com

Abstract

The civilizations that dominated their regions and the world in history have established their own strong security, social and legal systems. From these systems, those belonging to the law ensured the continuity of civilizations and states, affected nature, human and social life more closely and deeply. Which legal systems have been applied in the world since the past? Which legal systems did the Turks, mostly regional or world power, practice in history? How did the Turks get through the old legal systems to the new legal systems with which effects of war, events, developments or causes? Which latest legal system has been adopted with the Turkish Law Revolution? What regulations have been made and what important laws have been quoted from other countries and adopted with the new Law Revolution and in the early years of the Republic for the establishment of this new legal system in the society? In this study; source research has been carried out moreover in the context of history and law. Obtained data and information has been interpreted by using comparative methods. Thus, some results have been tried to be obtained about the process of succession from the old legal systems to the new system and the Turkish law revolution

Keywords: Law, Turks, Ottoman, Turkish Law Revolution, Republic.

Giriş

Bu çalışmada temel amaç, medeniyetlerle devletlerin bekasında önemli bir role sahip bulunan, devletlerin uyguladıkları hak ve adalet düzenine, yani pozitif hukuk sistemlerine daha yakından bakmak; dünyada ve Türklerde geçmişten bu yana genel olarak hangi hukuk sistemlerinin kullanıldığını saptamak; Türklerin, eski hukuk sistemlerinden yeni hukuk sistemlerine hangi nedenlerle geçmiş olabileceklerini tespit etmek; yeni hukuk sistemine geçişin Cumhuriyet'ten oldukça önce, Osmanlı devleti zamanında başladığına dikkat çekmek ve o dönemde iktibas edilen bazı kanunları sıralamak; yeni hukuk sisteminin toplumda yerleşmesi için Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen, Türk Hukuk Devrimi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktibas edilen Medeni Kanun'un İsviçre'den alınma nedenlerini ve diğer temel sosyal, siyasal ve yasal düzenlemeleri belirlemektir. Bu çalışmada; daha çok tarih ve hukuk kapsamında kalınarak kaynak araştırması

şeklinde elde edilen veri ve bilgiler karşılaştırmalı yöntemlerden yararlanılarak, yorumlanmıştır. Bu suretle belirli problemlere cevaplar bulunmaya ve bazı sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.¹ Bu çalışmanın diğerlerinden farkı; Tanzimat'tan Meşrutiyet'e, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar İslam Hukuku haricinden Kıta Avrupası Hukuk Sisteminden uyarlanmaya başlanan yasalarla Türk Hukuk Devrimi ile yeni sistem içerisinde kabul edilen yasalara topluca değinilmiş olması ve gerektiğinde mevcut hukuk sistemlerini ve millî hedeflerini değiştirerek, devletlerinin ve toplumlarının devamlılığını sağlayan Türklerin, bu yön ve yapılarının incelenmesi neticesinde; inanç, hukuk, tarih ve uluslararası ilişkiler gibi çeşitli disiplinleri ilgilendiren bazı sonuçlara ulaşılmış olmasıdır.

Tarihi çağlardan bu yana bölgesel veya dünya gücü konumunda yer almış bulunan Türk milleti², kendine has güçlü liderlik, askerlik, töre, inanç, dil, örf, âdet, meslek, hak ve adalet algısı gibi özellikleri ile tarih sahnesinde sürekli rol almıştır. Tarih sahnesinde sürekli rol alışı, yaşanan çağa ayak uydurmayı, bilimsel, akıllı, zeki, varsıl, üretken ve adil olmayı zorunlu kılar. Medeniyetlerle devletlerin özünü ve temelini oluşturan her hukuk sistemi, maddi ve şekli kaynağını, toplumların kültürlerinden, inançlarından, hak ve adalet anlayışı ile yakın, ticari ve dostluk ilişkisi içerisinde bulunduğu diğer toplumların sosyal yapısından da etkilenecek şekilde şekillenir.

İster onarıcı ister cezalandırıcı olsun her hukuk sistemi,³ tüm öğeleriyle doğayı ve toplumsal yaşamı derinden etkiler. Toplumsal yaşam da çeşitli olayların

¹ Araştırma sırasında, bu konuyla ilgili birçok alanda çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Ancak bazı kaynaklara izin verilmediği için ulaşılamamıştır. Bunlar; “Çok Hukuklu Düzendenden Laik Hukuka” ve “Ana Hatları ile Türk Hukuk Devrimi” temalı tezlerdir. Bk. Ulusal Tez Merkezi; S. Nergiz, Çok Hukuklu Düzendenden Laik Hukuka (Türk Hukuk Devrimi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2000. ve H. Özatan, Ana Hatları ile Türk Hukuk Devrimi ve Cumhuriyet Sonrası Benimseme ve Kanunlaştırma Çalışmaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1997.

² Ayşe Âfet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 26-34.

³ Cengiz Topel Çiftcioğlu, “Adalet Sistemine Dair Genel Bir İnceleme”, *Fasikül Hukuk Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 66, Mayıs 2015, s. 1-3.

saikiyle kendisinde zamanla meydana gelen değişim, gelişim ve dönüşümlerin etkisiyle içinde bulunduğu hukuk sistemini etkiler ve değiştirir. Bu karşılıklı etkileşim adil, yerinde, zamanında ve dengeli olduğu sürece, kurulu devlet yönetim sisteminin bekası çoğunlukla garanti altına alınmış olur. Ancak toplumsal uzlaşma sonrası kurulan bu hassas dengenin uzun süre muhafazası oldukça güçtür. Bu dengenin sarsılmasıyla hukuk sistemi içerisindeki bazı öge veya hükümlerin de belirli bir süre içerisinde değiştirilmesi zorunluluğu kaçınılmaz bir hâl alır. Sosyal ve siyasal açıdan bir hukuk sistemi içerisindeki bu tür hükümlerin değiştirilmesi gayet doğaldır. Çeşitli ticari, müttefiklik veya dostluk ilişkileri sebebiyle hukuk sistemleri arasında bazı uygulama ve kanunların uyarlanması ve değiştirilmesi de normal karşılanmalıdır. Ancak hukuk sistemlerinin tamamen değiştirilmesi, mevcudun bırakılarak başka bir sistemin benimsenmesi oldukça zordur ve olağan şartlarda Talas Savaşı (751) sonrası örneğinde olduğu gibi çok uzun zaman gerektirir. Atatürk liderliğindeki Türk Hukuk Devrimi ile yeni hukuk sistemine geçiş ise I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve Türk İstiklal Harbi (1919-1922) gibi toplumun ciddi ölüm ve yok ediliş sorunuyla karşı karşıya kaldığı, daha büyük siyasi, sosyal, askerî ve ekonomik olağan dışı elim olayların yaşandığı zor bir dönemden geçtikten sonra daha kısa bir sürede ve bilinçli bir şekilde gerçekleşmiştir.

Aralarındaki farkı daha iyi görebilmek ve karşılaştırma imkanı sağlamak için dünyada uygulanan hukuk sistemlerine geçmeden önce insan, toplum ve devlet hayatının düzenlenmesinde ve sosyal yaşamda başat bir rol oynayan hukukun ne anlama geldiğine kısaca değinmekte yarar vardır. Düşünürler tarafından, üzerinde anlaşılacak ortak bir hukuk tanımı henüz yapılamamıştır. John Austin'e göre hukuk; aklî bir varlığın yönlendirilmesi için, ondan daha güçlü başka aklî bir varlık tarafından koyulan kuraldır⁴. Hukuk sosyolojisi açısından ise hukuk; devlet ve

⁴ Michael D. Bayles, "Hukuk Felsefesi Neye Dairdir? Hukuk Kuramları, Tanımları, Kavramları ya da Kavrayışları mı?" (Çev. Uğur Dinç), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 2015, Cilt: LXXIII, Sayı: 2, s. 395-396.

benzeri otoriteler tarafından saptanan hareket kuralları ya da yasalar bütünüdür⁵. Hukuki bir terim olarak hukuk, toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların tümüne denir ve tüze anlamında kullanılmaktadır⁶.

Tarihi devirlerden bu yana her toplumun kendisinin oluşturduğu veya başkalarından etkilenecek, kabul ettiği ve çeşitli uyarlama usulleriyle kendine özgü hale getirdiği ve belli bir zaman dilinde uyguladığı yazılı veya sözlü pozitif ve normatif kurallar düzeni olagelmıştır. Bu kurallar düzeninin bütününe o toplumun hukuk sistemi denilmektedir.

Yüzyıllar boyunca değişik ülkelerde uygulanmış Yahudi, Roma hukuku, kanonik ve örfi hukuk gibi farklı hukuk sistemleri ve çevreleri ortaya çıkmıştır. Bunların dışında halen uygulanmakta olan hukuk sistemleri niteliklerine, coğrafi bölge, ırk, dil, inanç gibi değişik ölçütlere göre farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Uluslararası hukuk dışarıda tutulacak olursa, bu sınıflandırmalara göre genel ve yaygın olarak uygulanmakta olan hukuk sistemleri dört başlık altında toplanmaktadır⁷. Bunlar, Kıta Avrupası Hukuku, Ortak Hukuk, İslam Hukuku ve Sosyalist Hukuktur. Kıta Avrupası Hukuk Sistemi, Birleşik Krallık hariç genellikle Avrupa ülkelerinde uygulanan, yargı birliği olmayan ve temeli Roma İmparatoru Justinyen'in M.S. 529 yılında kabul ettiği Corpus Iuris Civilis'e dayanan bir hukuk sistemidir⁸. Ortak Hukuk, 1215 tarihli Magna Carta ile ortaya çıkan ve genellikle Anglo-Sakson kültürünün egemen olduğu ülkelere, ortaklaşa yargı birliği doktrini ile uygulanan bir sistemidir⁹. İslam Hukuku, "Fıkıh" veya "Şer'i Hukuk" olarak da

⁵ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay), Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s. 307.

⁶ Arapça hak sözcüğünün çoğulu olan hukuk, Türkçede haklar anlamına gelmektedir. Bk. Dil Derneği, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, c. I, s. 610.

⁷ Temuçin Faik Ertan, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış", *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, Ağustos 1995, s. 213-233.

⁸ Haluk Emiroğlu, "Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt: 51, Sayı: 3, s. 85-96.

⁹ Ertan, *Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, s. 214, 215.

adlandırılan, İslam hukuku, İslam'a ait kuralların yanı sıra devlet ve özel yaşamla ilgili kurallardan oluşur¹⁰. İslam hukukunun, Kur'an-ı Kerim, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dört temel kaynağı bulunmakta olup, akıl, din, can, ırz ve mal olmak üzere beş temel değeri korumayı esas alır¹¹. Sosyalist Hukuk Sistemi ise XX. yüzyılın ilk yarısında Rusya'daki Bolşevik Devrimi (1917) sonrasında ortaya çıkmış ve sosyalist ülkelerce uygulanmaya başlanmış, Marksist- Leninist doktrini temel alan bir hukuk sistemidir¹².

Temel kaynağı insani irade ve akıl olan hukuk sistemleri laik veya seküler hukuk düzenleri olarak adlandırılmıştır. Bu tür hukuk düzenleri içerisindeki hükümler toplumsal uzlaşıyla tamamıyla değiştirilebilir. Buna karşılık kaynağı ilahi irade sayılan hukuk düzenleri vahiysel, nakli, dogmatik ve teosantrik nitelikte olup İlahi kaynaklı hükümler değiştirilemezler¹³. Bu durum da sürekli değişim içerisinde bulunan bireysel, toplumsal ve uluslararası yaşamı doğrudan etkilemektedir.

Farklı hukuk sistemleri arasındaki iktibas ve geçişkenlik, aynı hukuk sistemi içerisinde yapılan uyarlamalar kadar kolay ve kısa sürede olmasa da bölgesel ve dünyasal çaptaki siyasi, askerî, kültürel, turistik ve ticari ilişkilerin artması, güç merkezlerinin yer ve el değiştirmesi, bilimsel-teknolojik gelişmeler, düşünsel aydınlanma ve ruhsal olgunlaşmalar, hukuk sistemleri arasındaki geçişkenliği ve benzerliği çoğu zaman zorunlu kılmaktadır. Bu da değişmeyen tek şeyin değişim olduğunu gösterircesine, Mecelle'deki "ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz" genel hükmünü haklı çıkarmaktadır¹⁴.

¹⁰ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay., Ankara 2016, s. 23-26.

¹¹ İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt: 52, Sayı: 1, s. 167-181.

¹² Ertan, *Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, s. 216.

¹³ Zeki Hafızoğulları, "Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1996, Cilt: 45, Sayı: 1-4, s. 30-45.

¹⁴ Bu hüküm; zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz, anlamına gelmektedir. Bk. Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay., İstanbul 2008, s. 79.

1. Türklerin Kullandıkları Eski Hukuk Sistemleri

İslamiyetten önce dünyanın değişik yerlerinde imparatorluklar, devletler ve beylikler kurmuş Türklerin, belirli bir hukuk düzenine ve anlayışına sahip oldukları epigrafik ve arkeolojik çalışmalarla elde edilen bilgi ve belgelerden anlaşılmaktadır. Hun Devleti'nde hukuki nizam, meşruiyetini Tanrı'ya hakimiyet yetkisinden almış olup ilahi bir nitelik yüklenmiştir. Göktürk Yazıtlarında devlet idaresi, ceza ve özel hukuka ait önemli bilgiler bulunmaktadır. Yine Uygurların da belirli hukuk kuralları ve anlayışına sahip oldukları, sosyal yaşamda iş, eylem ve ticaretle hak ve adalet ilkelerine önem verdikleri belirlenmiştir¹⁵.

Türklerin kullandıkları ve korumaya çalıştıkları hukuk sistemi, yasa, anlamına gelen törü'den gelmektedir. Törü zamanla töre biçimine dönüşmüştür. Esasen Türk sözünün içinde bu anlam gizlenmiştir. Belki de bu açıdan eski Türk Hukuk Sisteminin tamamına "Türk Töresi" denilmiştir.

Eski Türk hükümdarları ve komutanları ile devlet adamları ülke, il ve yurtlarını Türk Töresine göre yönetirlerdi. Güvenlik, iase, savaş, avcılık, sosyal yaşam Türk Töresine göre düzenlenirdi. Kadın-erkek, yerli-yabancı ve inanç ayrımı yapılmaz, insan, töre gibi kavramlar öne plana çıkarılırdı. Bu açıdan bakıldığında Türk Töresi demokratik, laik ve evrensel izler taşımaktaydı¹⁶.

Türk Töresini, semadaki Gök Tengri adına hükümdar temsil ederdi. Hakanlar yarlıklarını (ferman), yarganlar kararlarını töreye uygun vermek zorundaydı. Bu nedenle töre hükümdardan ve yargandan daha kıymetliydi. Türk Töresinin dört temel ilkesi bulunmaktaydı. Bunlar, adil ve doğru kanun koymayı gerektiren "könilik" ilkesi; kişi, yurt ve milletin iyiliğine yarar işler yapılmasını öngören "uzluk" ilkesi; oğul ile eli, bey ile kulu bir tutan eşitlik, düzlük ya da "tüzlük" ilkesi ve insanların, vazifesini ihmal etmeyen, zulümden uzak duran,

¹⁵ Halil Cin, "Türk Tarihi ve Hukuk", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1984, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 3-16.

¹⁶ Mehmet Saray, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 3-13.

bilgiyle temayüz etmesini teşvik eden, bu tür niteliklere sahip kişilerden kalem ve kılıç ehline çalışan insan seçmeyi öngören “kişilik/insanlık” ilkesidir¹⁷.

Abbasiler Döneminde, Türk (Karluk)-Arap Birleşik kuvvetleri ile Çin Ordusu arasında 751 yılında yapılan Talas Meydan Savaşı¹⁸, Türkler ile Araplar arasında iyi dostluk ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir etken olmuştur. Emeviler Döneminde (661-750) Hazar Türkleri (630-1016) ve diğer bazı Türk Boylarıyla-Araplar arasında zaman zaman yaşanan çatışma, mücadele ve çekişmeler, Çinlilerin olumsuz tutum ve davranışlarının da etkisiyle, yerini işbirliğine bırakmaya başlamıştır. Bu işbirliğinin etkisiyle de IX-XI. yy.larda Çin'in durdurulması, İslam İmparatorluğu'nun Çin ve Bizans'ın karşısında Afro-Avrasya bölgesinde etkin bir güç haline gelmesi¹⁹, Türklerin yönünü Uygurlar hariç, iyice Batı'ya çevirmesine ve Türkleri, Araplarla ve diğer Müslümanlarla birçok alanda çeşitli ortak çalışmaya yöneltmiştir. Bu yönelişin başlangıçta inançla pek ilgisi yoktur. Millî hedefler ve inançlardaki benzerliklerin de etkisiyle bazı Türk Devletleri zamanla Örfî hukukun yanında İslam hukukunu da kendi istekleriyle kabul etmeye başlamıştır.

Türk Töresine göre Müslüman Karluk veya Yağma Türk sülalelerince kurulan ilk Türk devleti olan Karahanlılar Devleti'nin Araplarla iyi ilişkilerin başlamasından yaklaşık bir asır sonra 840 yılında kurulması²⁰, Türkler ile Müslümanlar arasında kurulan iyi dostluk ve stratejik ilişkilerin önemli bir göstergesidir.

Türkler, dünyanın pek çok sahasında ve çeşitli kıtalarda birçok devlet kurmuşlardır. Bazı Türk devletinde han, hakan ve kağanlar örf-adet ve geleneklerine uygun olarak Çengiz Yasası'nın uygulanmasında (XII. yy. ve sonrası)

¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1980, s. 13-22.

¹⁸ Milliyet, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, İstanbul 1986, Cilt: 21, s. 11183.

¹⁹ Milliyet, *Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, s. 49-59.

²⁰ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türk Diyanet Vakfı, Ankara 2014, s. 130-142.

olduğu gibi ortak ve benzer uygulamalar sergiledikleri gibi farklı aklî kural ve uygulamalar da ortaya koyarak ülkelerini idare etmişlerdir²¹.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1037-1194) ile onun yerine kurulan Anadolu Selçuklu Devleti (1075-1308) ve onun ardılı olan Osmanlı Devleti de Türk Töresine uygun olarak kurulmuştur.²² Yeni İslam inanç anlayışının kabulü ve yaygınlaşmasıyla bu devletlerin sosyal hayatında o zamana göre yeni sayılan İslam hukuk sistemi de devlet ve toplum hayatında çok önemli bir rol oynamaya başlamıştır²³.

Tek tanrılı semavi dinler öncesinde, Tengricilik inancıyla tek tanrı inancına sahip olan tek millet, Türklerdir. Ancak Türklerin tamamı hiçbir zaman aynı inanca sahip olmamışlardır. Gök Tengri veya Gök Tanrı (Kutsal Tanrı) inancıyla birlikte Şaman, Mani, Buda ve diğer inançlara sahip Türkler de bulunmaktaydı. Zerdüş, Musevi, İsevi ve Müslüman Türklerin hepsi farklı veya aynı zaman diliminde birlikte veya ayrı devletlerde yaşamışlardır ve yaşamaktadırlar. İnanç yapısının yönetim ve hukuk sistemine yansması ve kendinden sonrakileri etkilemesi sosyolojik açıdan doğal olmasıyla birlikte Türkler başkalarının inançlarına karşı, daha saygılı davranmışlardır.

Tüm Türklerin Töresini, hukuk düzenlerini, inanç ve yaşam yapılarının ayrıntılarını öğrenebilmek için hepsinin ayrı ayrı kaynakları incelenmelidir. Ancak genel Türk inanç, yaşam ve hukuk sistemlerini araştırabilmek için Göktürk Abecesini, Türk Kitabelerini (Yenisey ve Orhun), Kutadgu Bilig'i²⁴, Divanü Lügat-it Türk'ü, Türk Dilini, Türk destan, halk edebiyatını, halk türkülerini, şaman, kam, baksı ve ozanları, soy ve oymak yapısını, yaşam tarzını, devlet ve ordu teşkilatı ile askerlik ve tımar sistemini, günümüzdeki tüm Türk cumhuriyetlerinin ordularında

²¹ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 7-14, 163-172.

²² Ercüment Konukman, *Anayurttan Anadoluya*, Ocak Yay., Ankara 2000, s. 178.

²³ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s. 61,63.

²⁴ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Bir Siyasetnâme Olarak 'Kutadgu Bilig'", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013, Sayı: 34, s. 239-251.

halen izleri görülen Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatını, Türk dini inançlarının içeriğini ve ilişkide buldukları ülkelerdeki ilgili eserleri incelemek gereklidir.

Türk hukuk sistemlerini derinliğine ve genişliğine araştırmak için yine yakın ilişki kurulan; Çin, Rus, Japon, Kore, İran, Arap, Paki, Hint, Macar, İngiliz, Fransız ve Alman kaynaklarıyla diğer Türk lehçelerindeki eser ve kaynaklar öncelikle ele alınmalıdır. Müslümanlaşan Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra devletlerinde örfi hukuk sistemini çoğunlukla terk ederek zamanla İslam hukukunu benimsemişlerdir. Zaman ve mekanca çok derin ve geniş olan “Genel Türk Hukuk Tarihine” değinmek bile sınırlı koşullar nedeniyle çok zaman aldığından bu çalışmada sadece Türkiye Cumhuriyeti ve yakın öncülü Türk devletlerinin hukuk sistemine kısaca değinilmek zorunda kalınmıştır.

2. Osmanlı Devleti’nde Hukuk Sistemi

İslam hukuku ve yönetim anlayışında egemenliğin asıl sahibi Allah’tır. Devlet Başkanı, Peygamberin halefi olarak devleti yönetir. Halifenin yargı da dahil olmak üzere birçok yetkiye sahip olduğu bu sistemde, kuvvetler ayrılığı yoktur. Osmanlı hukuk sistemi de dini esaslara dayanmakta, devlet ve toplum hayatında dini kurallar geçerli olmaktadır. Osmanlı hukuku Şer’i Hukuk ve Örfi Hukuk olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı²⁵.

Osmanlı klasik döneminde (XIV. ve XVII. yy.) özel hukuk alanı tamamen Şer’i Hukuk kaynaklarına göre düzenlenmişken, devlet yönetiminde Şer’i Hukukun yetersiz kaldığı yerde Örfi Hukuk devreye girmiştir. Örfi Hukuk, Şer’i Hukuku nakzetmeyecek (bozmayacak) ve ona ters düşmeyecek bir şekilde sisteme dâhil edilmiştir. Bu devrede iki hukuk sistemi uyumlu bir halde işlemiştir. Örfi Hukuk Osmanlı Padişahlarının eski Türk hukuk tarihi geleneğinden gelen emir, han, hakan ve kağanların tüze koymak anlayışının bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmet Han ve Kanuni Sultan Süleyman Kanunnameleri buna iyi bir

²⁵ Esat Arsabük, “Türkiye’de Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1. s. 11.

örnektir. Gayri Müslimler ise özel hukuk alanında kendi kilise kanunlarına tabi olmuşlardır²⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'i hukuk ve örfi hukukun kapsamı ve ağırlığı zaman zaman değişmiştir. Bunu etkileyen en önemli husus devletin bekası ve hanedanlığın varlığı ve tebaanın refahı idi. Örfi hukuka yani padişahın kanun yapmasını sınırlayan aynı zamanda ona yetki ve onay veren Şer'i hukuktu. Ancak zamanla, genişleyen, kalabalıklaşan ve ticareti büyüyen devletin ve toplumun hukuki boşlukları örfi hukuk ile dolduruldu ve bu alan daha genişleyerek başlı başına yeni bir sistem haline gelmiştir. Şer'i hukukun uygulandığı alanlar, özel hukuk ve medeni hukuk kapsamına giren şahıs hukuku, aile hukuku, borçlar hukuku, ticaret, miras ve eşya hukukuydu. Bu alandaki kararlar Fıkıh, yani İslam hukuku hükümlerine göre veriliyordu. Ceza hukukunda ise hükümler olayın çeşidine ve durumuna göre şer'i veya örfi hukuka göre verilebiliyordu²⁷.

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde yargı gücünü neredeyse tek başına etkili bir şekilde temsil eden ve uygulayan Şer'iyeye mahkemeleri ve kadılar, bağlı buldukları Kazaskerlik ve Sadrazamlıktan alınarak doğrudan Şeyhülislama bağlanmışlardır (1837). Yine II. Mahmut Döneminde Tanzimat'ın hemen öncesinde kadıların görevini kötüye kullanmaması için bir kanun (1838) çıkartılmıştır. 1867 tarihinde ise Şer'iyeye mahkemeleri dışında idari ve adli mahkemeler kurulmuştur²⁸. Böylece kadıların, Şer'iyeye mahkemelerinin ve dolayısıyla İslam hukukunun gücü ve etkisi iç ve dış dinamiklerin etkisiyle oldukça zayıflamaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti XVIII yüzyılın başlarından itibaren Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybedip gerilemeye başladıktan sonra önce askerî alanda Batılı ülkelerden alınan yenilikler, hukuk alanına da yansımıştır. Özellikle Tanzimat döneminde hukuk sistemini düzeltmek aynı zamanda Osmanlıcılık akımı

²⁶ Arsabük, "Türkiye'de Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları", s.15.

²⁷ Acun vd., *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, s. 214.

²⁸ Ahmed Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, Sayı: 14, s. 17-19.

doğrultusunda Müslim ve Gayrimüslim Tebaanın hukuken eşitliğini sağlamak için Batıdan yeni kanunlar alınmıştır. Eski hukukun yanında yeni hukukun kabulü hukuk alanında bir parçalanma ve ikilik meydana getirmiştir. Şer’i mahkemelerin yanında Nizamiye mahkemelerinin de kurulması, laik hukuk sistemine geçilmesinde bir kolaylık sağlamıştır²⁹.

Zamanın ihtiyaçlarına Şer’i hukukta icma yoluyla çözüm bulunabiliyordu. Ancak Hicret’in üçüncü yüzyılından itibaren artık icma yolu kalıplaşmış bir hale gelmiştir³⁰. Şer’i hukukta kadılar, Mecelle’de yazan bir hukuk prensibini seleflerinin anladığı şekilden başka türlü anlayamaz, zamanın ihtiyaçlarına tekabül edecek tarzda ona bir yorum getiremez ve mana veremezdi. Mecelle’deki “İçtihat ile içtihat nakzolunmaz ”ilkesine uymak zorundaydı³¹ Kur’an ve sünnet gibi kaynağı ilahi irade sayılan hükümler zaten değiştirilemezlerdi³². İcma yolunun kapanması, kıyas usulünün birçok konuda yetersizliği, sosyal yaşamda ve gelişen uluslararası ticari ilişkilerde bir takım zorluk, maddi kayıp ve gecikmelere neden oluyordu. Bu durum siyasi, sosyal, askerî ve ticari ilişkilerde çeşitli kayıplara neden olduğundan laik nitelikteki hukuk sistemlerinin bir kısmının özel hukuk alanında uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Yenileşme hareketleriyle öncelikle gayri müslim halkın işlerini düzenlemek için XIX. yy.dan itibaren Osmanlıya giren Batı hukuk anlayışı ve normları sonuçta Müslümanların da hukuk ve adalet anlayışlarının değişmesine etki etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı’ya kültürel yönden büyük ölçüde açılması süreci Tanzimat Fermanı (1839) ile başlamış ve Islahat Fermanı (1856) ile bu süreç hızlanmıştır. Osmanlı ve Batı hukuku sentezini oluşturma çalışmaları da yapılmış olup bu konuda Ahmet Cevdet Paşa’nın Başkanlığında bir komisyonca on yılda

²⁹ Ayten Sezer Arıç, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 199.

³⁰ Ertan vd., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.186.

³¹ Arsabük, “Türkiye’de Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları”, s.15.

³² Hafızoğulları, “Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni”, s. 30-45.

(1868-1878) hazırlanabilen Mecelle (Osmanlı Medeni Kanunu) buna iyi bir örnektir. Mecelle İslam ülkelerinin ilk Medeni Kanunu niteliğindedir³³.

Mecelle, İslâm hukukuna ve Hanefî mezhebine ait hükümlerin derlenmesiyle meydana getirilmiş, 1851 madde ve 16 kitaptan oluşan ve 1869'tan 1876'ya kadar değişik tarihlerde neşredilerek yürürlüğe girmiş ve 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış, bazı alanlarda hukukun genel hükümlerini içeren kanunlar topluluğudur. Medeni kanuna benzer ancak Mecelle; şahıs, aile, evlenme, boşanma, nafaka ve nesep gibi aile ve şahıs hukukuna, mirasa, vasiyete ve vakfa dâir hükümler içermez. Mecelle'nin dışında kalan bu konular yine İslâm hukuku esaslarıyla düzenlenmiştir³⁴.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin dini kuralları sıkı bir şekilde takip etme çabasında olduğu ancak dinin kültürel ve siyasal alandaki etkinliğinin gittikçe azaldığı bir geçiş devridir.³⁵ Bu durum ilerleyen zamanlarda sosyal alanda kadınların daha görünür hale gelmesine ve bazı kadın hakları ile cemiyet kurma hakkının verilmesine de zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra Devlette tam beş çeşit yargı bulunmaktaydı. İslâm Hukuku'nu uygulayan Kadı Mahkemeleri; Batı'dan alınan hukuku uygulayan Nizamiye Mahkemeleri; salt ticaret işleriyle uğraşan Ticaret Mahkemeleri; eskiden beri süregelen Zimmî Cemaatlerin Mahkemeleri; Konsolosluk Mahkemeleri, diğer yandan yeni gelişmeye başlayan İdarî Yargıyı da bunların arasına eklemek gereklidir³⁶.

Osmanlıcılık fikri etrafında toplanan ve Fransız Devrimi'nin “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” sloganını benimseyen mutlakiyet karşıtı ve meşrutiyet yanlısı

³³ Acun vd., *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, s. 214, 215.

³⁴ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinçi, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay., İstanbul 2008, s. 55,56.

³⁵ Umut Karadoğan, “Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı 'Nisa Hapishaneleri Örneği'”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, Cilt: 5 , Sayı: 17, s. 324-327.

³⁶ Ahmet Mumcu, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu? ”, ty., s. 541-552, Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2741.pdf>, 07.11.2018.

Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler³⁷ (I. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında) ile İttihat ve Terakki Fırkası II. Meşrutiyet'te hukuk birliğini sağlamaya çalışmışlarsa da savaşlar ve diğer birçok nedenle buna imkân bulamamışlardır. Ancak bu çalışmalar Cumhuriyet için bir temel oluşturmuştur. Tam bir hukuk birliğinin sağlanamamış olması, ekonomi, ticaret, insan ve kadın haklarını belirleyen kuralların yetersiz olması, suç ve cezaların belirsizliği ile her türlü kapitülasyonun varlığı, ecnebi devletlerin müdahalesini kolaylaştırmış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını ve parçalanmasını hızlandırmıştır³⁸.

Osmanlı Devleti'nin aksine Fransa, İtalya ve Almanya, gümrük birliğini, siyasal birliğini ve nihayetinde hukuk birliğini sağladıktan sonra güçlenmişler ve tüm zorlamalara rağmen parçalanmamıştır³⁹.

3. Yeni Hukuk Sistemine Geçiş Süreci ve Türk Hukuk Devrimi

İslamî hukuk sisteminin başta ticari alanlarda olmak üzere yavaş yavaş terkedilerek yerini Kara Avrupası Hukuk Sistemine terk etmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nin gücünün oldukça zayıfladığı ve bunun fark edilerek tedbirlerinin hızla alınmaya çalışıldığı bir dönem olan Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır.

1850'de Fransız Ticaret Kanunu'nun (1807) 1. ve 3. Kitapları İflas Kanunnamesi adıyla iktibas edilmiş ve bu şekilde süreç başlamıştır. 1858'de Fransız Ceza Kanunu (1810) tercüme edilerek, Ceza Kanunname-i Hümayun'u hazırlanmış ve bu süreç diğer iktibas edilen kanunlarla devam etmiştir. 1870'de Nizamiye Mahkemelerinin kurulması, 1879'da Fransız Hukuk Yargılama Kanun'unun iktibas, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1916'da tüm mahkemelerin Adalet Bakanlığına bağlanmasıyla 1917 Aile Hukuku Kararnamesi'nin çıkarılması toplumsal ihtiyaç ve

³⁷ Arıç, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk*, s. 199.

³⁸ Ertan vd., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 186,187.

³⁹ Coşkun Üçok, "Medenî Kanunumuz ve Türkiye'nin Hukukî Bünyesi", ty., yy., s. 363-374, Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/308/2998.pdf>, 07.11.2018.

değişimin zorunluluğunu açıkça göstermiştir. Bu ihtiyaçlar ve değişimin zorunluluğu I. Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir⁴⁰.

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi neticesinde yıkılan Osmanlı Devleti'nin razı olduğu yok olma anlaşmalarını kabul etmeyen Türkler; Gazi Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları liderliğinde başta İngiltere, Fransa, İtalya gibi zamanın en güçlü devletleri ve onların kullandıkları maşa devlet ve iç işbirlikçilere karşı yaklaşık dört yıl süren Mütareke döneminde yaptıkları Türk İstiklal Harbi'ni (1919- 1922) çok zor şartlar altında Kuvayı Milliye ruhuyla savaşıp kazanmışlardır. Böylece zamanın en büyük emperyalist ve sömürgeci devletlerinin savaş tehdidi ve zoruyla kabul ettirmeye çalıştıkları Mondros Mütarekesi (1918) ve sözde Barış Antlaşması Sevr (1920), Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin (1920-1923) uyguladığı, etkin askerî, hukuki, ekonomik ve sosyal politikalarla hükümsüz kılınmıştır. Üç Kıta'da uzun yıllar hüküm sürmüş bulunan ve çağın gereklerine ayak uyduramayan Yüce Osmanlı Devleti (1299-1922), Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157) gibi artık geri dönülmez bir şekilde devrini kapatmış ve yerini, Türklerin eski devlet kurma geleneğine uygun olarak kurdukları yeni Türk Devleti'ne terk etmek zorunda kalmıştır. 29 Ekim 1923'te ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti kendisinden önce kurulan Türk devletlerinin hukuki mirasçısı ve birçok bakımdan devamı niteliğindedir.

Örfî Hukuk Sistemi'nden İslam Hukuk Sistemi'ne ve İslam Hukuk Sistemi'nden Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'ne geçiş Türk milletinin sürekliliğini sağlarken; siyasal, toplumsal, hukuksal, askerî, ekonomik ve kültürel birçok alanda olduğu gibi yaşanan coğrafyada ve uluslararası ilişkilerde de köklü ve stratejik değişikliklere yol açmıştır.

Türk İstiklal Harbi'nin kazanılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve varlığını tüm dünyaya kabul ettirilmesi sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Yeni kurulan bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle uygar ve güçlü devletler

⁴⁰ Şafak Uğurlu, "Yalnız Ankara Ruhuyla Türk Hukuk Devrimi ve Bu Devrimde Ankara Hukuk Mektebi'nin Yeri ve Önemi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2009, Sayı: 85, s. 424-426.

arasında saygın bir yer edinmesi ve onurlu bir millet olarak yaşaması, varlığını ve bağımsızlığını koruyabilmesi için kişi, toplum ve devlet hayatında çağa uygun birçok hukuki değişiklik yapılması gereği ve gerçeği ortaya çıkmıştır⁴¹.

Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylanması ile artık Türk Devrimi'nin Millî Mücadele ve Savaş Dönemi tamamen kapanmış, Türk halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskısından, kapitülasyonların boyunduruğundan ve borç batağından kurtarılmış, Cumhuriyet'in ilk Anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile de millet iradesi ve egemenliği hukuken de hâkim kılınmıştır⁴².

Mudanya Ateşkesi ve akabinde imzalanan Lozan Antlaşması ile daha önce savaşılan tüm devletlerle iyi dostluk ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır. Atatürk ilke ve devrimlerinin dış politikadaki temel parolası olan “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesi de uluslararası ilişkilerde olumlu bir hava yaratmıştır. Böylece Türklerin buldukları bölgede barış ve huzur içinde varlıklarının devamı öncelikle güvence altına alınmıştır. Bundan sonra halkı yoksulluktan kurtararak, refah ve mutluluğunu sağlamak; yeni Türk Devleti'ni ve milleti çağdaş bir hale getirmek, aydınlanmanın ateşini parlatabilmek için hukuk, eğitim, öğretim, kültür ve sanat gibi birçok alanda ihtiyaç duyulan yeni kanun ve uygulamaların yeri ve zamanı geldikçe gerçekleştirilmesine başlanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, çağa ayak uyduramayan geri kalmış ülkelerin ve milletlerin manda haline getirilerek nasıl sömürdüklerini ve her türlü kaynaklarının nasıl yok edildiklerini yakından gördüğünden, var olmak ve bağımsız yaşamak için modernleşmeyi ve kendi kaynaklarına dayanan kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür.⁴³ Bu nedenle devrimler gerçekleştirilirken ve kanunlar kabul edilirken, yabancı kanunlar olduğu gibi kabul edilmemiş, Türk

⁴¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 19.

⁴² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 253-255.

⁴³ Temuçin Faik Ertan, Necdet Aysal, Alper Bakacak, Hasan Dinçer, Kadri Unat, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 185.

milletinin inancı, ahlakı, millî kimliği, benliği ve dili esas alınarak zamanın en ileri yasaları iktibas edilmeye çalışılmıştır.

Havza ve Amasya Genelgesi, ulusal kongreler ve Sivas Kongresi, harp koşullarında yapılan seçimler, yeni Türk Devleti'nin TBMM'ye dayanılarak kurulması, Millî Mücadelenin Meclis tarafından yapılması ve Gazi Mustafa Kemal'in hukuka saygılı tutum ve davranışları, İstiklal Harbi'nin halka dayanan meşru bir hukuk hareketi olarak başladığını ve devam ettiğini göstermektedir⁴⁴.

1789 Fransız Devrimi ile Avrupa ülkelerini etkileyen ulusal egemenlik kavramı 130 yıl sonra ilk kez Atatürk ile Türk milletinde gerçekleşmiştir. Türk Hukuk Devrimi, ulusal egemenlik ilkesinin Türk siyasi hayatında yer almasını ve kamu hukukuna girmesini sağlamıştır.⁴⁵ Artık egemenliği binlerce yıldır olduğu gibi belli bir aileden gelen tek kişi kullanamayacaktı. Kutsal ve sorumsuz padişahlık ve hilâfet makamı artık tarihe karışacaktı. Ulus, egemenlik gücünün hakiki kaynağı olacaktı. TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılması, Hukuk Devriminin en önemli basamağını da teşkil etmiştir. TBMM'nin 20 Ocak 1921'de kabul ettiği ilk Anayasa olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi, Saltanat'ın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilânı ve Hilâfet'in kaldırılması ile siyasal devrimler gerçekleştirilirken aynı zamanda laik Hukuk Devriminin de ön hazırlıkları yapılmıştır. Atatürk'ün Hukuk Devrimini bu siyasal olaylardan soyutlamak ve onlarsız açıklamak mümkün değildir. Teokrasinin ana unsurları olan saltanat ve hilâfet makamı devam ederken gerçek manada bir hukuk devrimi yapılmış sayılamazdı⁴⁶.

Atatürk'ün Hukuk Devriminin kuşkusuz en önemli yanı ve temeli laik hukuk kurallarının kabul edilmiş olmasıdır. Kur'an'dan uzaklaşarak yozlaşan dini ya da ladini uygulamaların da hâkim olduğu çoklu hukuk sisteminin yürürlükte

⁴⁴ Bilgay Esemeli, “*Türk Hukuk Devrimi ve Atatürk*”, ty., s. 635-638. Web: <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/1981-4/7.pdf>, 07.11.2018.

⁴⁵ Ertan vd., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 186,187.

⁴⁶ Gülnihal Bozkurt, “Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1991, Cilt: VIII, Sayı: 22, s. 1-6.

bulunduğu Osmanlı Devleti'nin çöküşü, yerine kurulan yeni devletin hukuk sisteminin, eski sistemin özelliklerini taşıması kabul edilemezdi.

Osmanlı Devleti'nde kısmen Batı hukukunun benimsenmesine rağmen çoklu hukuk uygulanmasının nedeni, evrensel bir nitelik taşıyan ve inançlara saygılı bir laiklik ilkesinin olmayışıdır. Kapitülasyonları kaldıran Lozan Barış Anlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti, egemen bir devletin en doğal hakkı olan yargı gücünü de Hukuk Devrimi ile teminat altına almıştır. Hukuk devriminin bir başka yönü de "Hukuk Devleti"ne geçiştir. Teokratik devletten farklı olarak, hukuk devletinde devlet de vatandaş kadar hukuka saygılı ve hukukla bağlıdır. Devlet yönetiminde keyfilik değil, hukuka uygunluk vardır. İdarenin faaliyetlerinin kanuna uygunluğu denetlenir ve vatandaşların idare karşısındaki hakları korunur. Vatandaşın bu konudaki güvencesi de yeni hukuk düzenidir⁴⁷. Bu yönü ile Kıta Avrupası Hukuku ve eski Türk örfi hukuk sistemi kısmen benzerlik göstermektedir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu Cumhuriyet'in ilk Anayasası olmak üzere savaş koşullarında 1921'de yapılmıştır. 20 Nisan 1924'de yeni Türk Devleti'nin ikinci Anayasası da tekrar "Teşkilatı Esasiye Kanunu" adıyla TBMM'de kabul edilmiştir. Zamanın savaş koşulları nedeniyle içerisinde demokratik ve laik ilkelere aykırı bazı hükümler bulunsa da uzun süre yürürlükte kalmıştır⁴⁸. Anayasa niteliğindeki bu kanunların kabulüyle Hukuk Devrimi'nin meşru kaynakları oluşturulmuştur.

Parlamentolarda en basit ve sade bir kanunu hazırlama çalışmaları bile uzun zaman alırken, bir sistemden başka sisteme geçiş, köklü ve uzun çalışmalar gerektirmektedir. Buna rağmen çok kısa bir zaman zarfında birçok unsuruyla İslam Hukuku Sisteminden Kıta Avrupası Hukuk Sistemine geçiş oldukça kısa sürede gerçekleştirilmiştir. Kilise Hukuk Sisteminden diğer hukuk sistemlerine geçiş Avrupa'da ve diğer yerlerde daha sancılı ve uzun süreli olmuştur. Bu nedenle inkılâp ya da reform yerine "Türk Hukuk Devrimi" terimi tercih edilmiştir.

⁴⁷ Bozkurt, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", s. 45-50.

⁴⁸ Ertan vd., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 187, 188.

03 Mart 1924'te Şer'îye Mahkemeleri ve Halifeliğin kaldırılması ile İslam hukukunun temel dayanaklarından ikisi kaldırılmıştır. Böylece hem yeniden çok başlı bir hukuk düzeninin önüne geçilmiş hem de laik siteme uygun ortam hazırlanmıştır.

1925 yılında Şeyh Said İsyanının çıkması üzerine devrimlerin tehlikeye düşebileceği endişesiyle sınırlı süreli olarak Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiş ve İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur⁴⁹.

Yeni hukuk sistemini anlayacak ve uygulayacak modern hukukçulara ihtiyaç vardı. Bu nedenle Ankara'da, yeni hukuk ilkelerine göre araştırma ve öğretim yapabilecek bir kuruluş gerekliydi. Bunun için 05 Kasım 1925 günü, Atatürk'ün bir söylevi ile ilk Meclis binasında Ankara Hukuk Fakültesi, o günkü adıyla Ankara Adliye Hukuk Mektebi öğretime başlamıştır⁵⁰.

4. Yeni Medeni Kanun ve Diğer Önemli Yasal Düzenlemeler

Hukuk alanında çağdaşlaşma ve bir kanunun başka bir ülkeden örnek alınarak, ülkenin özellik ve ihtiyaçlarına göre bünyeye uydurularak kanunlaştırılması, yani iktibas; siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki nedenlerle Tanzimatla başlamış, İslahatla devam etmiş, Meşrutiyet ile hızlanmış ve Cumhuriyet ile tamamlanmıştır.

Devlet ve toplumun sosyal ve siyasal yapısını değiştiren Türk Hukuk Devrimi sürecinde iktibas edilen en önemli kanunlardan birisi Medeni Kanun'dur. Osmanlı Devleti ve İslam ülkelerinin ilk medeni kanunu olan Mecelle'nin tüm Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarına karşı yetersiz kalması nedeniyle 1917'de Aile Hukuku Kararnamesi çıkartılmıştır. Bu Kararname ile erkeğin mutlak boşanma hakkına ve birden fazla kadınla evlenmesine sınırlama getirilmiştir.⁵¹ Zamanın

⁴⁹ Ertan vd., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 171-173.

⁵⁰ Mumcu, "Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?", s. 548-550.

⁵¹ Temuçin Faik Ertan, Oğuz AYTEPE, Adil Dağıstan, Mustafa Yılmaz, Yusuf Sarımay, Derviş Kılınçkaya, Ayten Sezer, Ayşe Aktaş, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 222-227.

koşulları nedeniyle Mecelle Cumhuriyet döneminde 1926'ya kadar yürürlükte kalmıştır. Bunun yerine Türk Medeni Kanunu 04 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. Böylece hukuk birliğine gidilmiş, kadın ve erkek arasında mirasta, mülkiyet haklarında ve şahitlikte eşitlik sağlanmıştır. Bu durum eski Türk Töresinin eşitlik ilkesine uygun bir çalışma olarak da değerlendirilebilir.

Türk Medeni Kanunu İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edildiğinden Türkiye de Kıta Avrupası Hukuk Sisteminin etkisine girmiştir Kıta Avrupası Hukuk Sistemi, teoride, Hâkimler tarafından geliştirilmek veya yapılmak yerine sadece yorumlanmaktadır⁵².

Yeni Medeni Kanun ile Türk aile yapısı modern bir görünüm kazanmış ve tek eşlilik kabul edilmiştir. Ayrıca boşanmada kadına da söz hakkı verilmiş, evlilik yaşları belirlenmiştir. Evlilik şahitler huzurunda yapılan resmi bir sözleşme haline getirilmiş ve kadın, kocasının soyadını almaya başlamıştır. Yaşanacak evi kocanın seçmesi ve aile reisliğini kocanın temsil etmesi kabul edilmiştir⁵³.

Bazı küçük değişikliklerle 2002 tarihine kadar yürürlükte kalan, 4 Bölüm 937 Maddeden oluşan 743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi; 17 Şubat 1926'da TBMM tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu Kanun'un İsviçre'den iktibas edilmesini birçok nedeni vardı ama en önemli nedenlerinden biri İsviçre Medeni Kanunu'nun Avrupa'da hazırlanan ve yürürlüğe giren en son medeni kanun olmasıydı. Alman Medeni Kanunu'ndan daha sonra hazırlanmıştı. Ayrıca çağdaş, laik, açık, pratik, esnek ve anlaşılır olması, Hâkim'e takdir yetkisi tanınması, tüm vatandaşları kapsamaması, çoğunluk ve azınlık haklarını eşitlenmesi, Patrikhanenin dünyevi yetkilerini sınırlandırması, asıl metnin Fransızca olması, dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un İsviçre'de öğrenim görmesi de diğer nedenler arasında sayılabilir.⁵⁴ Bu devrede Medeni Kanun'dan başka, İsviçre Neuchatel'den Borçlar Hukuku (08 Mayıs 1926), İtalya'dan Ceza Kanunu (01 Mart 1926),

⁵² Ertan, *Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, s. 214, 215.

⁵³ Arıg, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk*, s.202.

⁵⁴ Ertan vd., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 188,189.

Almanya'dan Ticaret Kanunu (10 Mayıs 1926) ve 1927'de yine İsviçre'den Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu iktibas edilmiştir. Daha sonra 1929'da Fransa'dan İdare Hukuku ile 1929'da Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu ve Deniz Ticareti Kanunu Almanya'dan; 1932'de İcra İflas Kanunu İsviçre'den iktibas edilmiştir.⁵⁵ 1930-1934 yılları arasında kadınlara yeni siyasal haklar tanıyan kanunlar çıkarılmış, yeni Mahkemeler ve Barolar kurulmuştur. 1937 yılında ise Atatürk ilkeleri Anayasa'ya dahil edilerek yeni hukuk sistemi teminat altına alınmıştır.

Türkiye'de yeni ve Avrupalı bir Medenî Kanun kabul edildiğinde, İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz gibi pek çok Avrupa ülkesinde henüz bir medenî kanun yoktu. Kadınlara siyasal haklar tanındığı zaman dahi dünyanın pek çok ileri gelen ülkesinde bu haklar henüz tanınmamıştı. Türkiye'deki bu radikal değişim, yakın Avrupa tarihinde tek örnektir.

Bir hukuk sisteminin değiştirilerek, yerine başka bir hukuk sisteminin kabulü genellikle çok uzun zaman alan bir süreçtir ve sadece dış bir etki, bir sömürge ilişkisiyle ancak hızlı bir iktibas mümkün olabilir. Örneğin, Fransız Medenî Kanunu'nun Kuzey Afrika ülkelerindeki etkisi, Fransa'nın bu ülkelere bir zamanlar sömürge olarak sahip olmasından ve Fransa'nın zorlamasıyla kabul ettirilmesinden kaynaklanmıştır. Mandaterlikle emperyalist ülkelerin idare ettiği diğer sömürülmüş ülkelerde de benzer durumlar yaşanmıştır. Oysa Türkiye için böyle bir durum söz konusu değildir. Sistem değişikliği daha hızlı ve ihtilafsız bir şekilde hayata geçirilmiştir.⁵⁶ Türk toplumunun modernleştirilmesi hususunu, Gazi Mustafa Kemal'in daha Cumhuriyet kurulmadan önce düşündüğü ve günlüklerine not ettiği ortaya çıkarılmıştır.⁵⁷ Bu durum; sistem değişikliği yapılmasının

⁵⁵ Mehmet Ünal, "Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", ty., s. 195-231, Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/309/2961.pdf>, 07.11.2017.

⁵⁶ Arzu Oğuz, "Türk Medenî Hukuku'nun Gelişim Çizgisi ve Karşılaştırmalı Hukukun Rolü", *Ankara Üniversitesi Hukuk ;Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt: 55, Sayı:1, s. 195-205.

⁵⁷ Hakan Uzun, "Yazdığı Eserlerde Atatürk'ü Tanımak ve Anlamak: M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 59, Güz 2016, s.167-177.

zorunluğunun önceden fark edildiğini ve buna bilinçli olarak daha Osmanlı Devleti zamanında karar verildiğini göstermektedir.

Sonuç

Dünyada dil, inanç, soy, coğrafi bölge gibi çeşitli ölçütlere göre farklı biçimlerde adlandırılan ve değişik içeriğe sahip birçok hukuk sistemi uygulanmıştır. Yaygın olarak halen uygulanmakta olan dört temel hukuk sistemi bulunmaktadır. Bunlar Kıta Avrupası Hukuku, İslam Hukuku, Ortak Hukuk ve Sosyalist Hukuk Sistemidir. Bazı ülkelerde bu dört temel sistem başta olmak üzere kendilerine özgü sistemlerin karışımları ile bunların alt türevleri uygulanmaya devam etmektedir.

Tarih sahnesindeki varlıklarını beylik, hanlık, devlet ve imparatorluk gibi çeşitli sosyal yapılarla sürekli kılan ve çoğu zaman bölgesel veya dünya gücü konumunda yer alan Türkler; Museviliği, Hristiyanlığı veya İslamiyet'i kabul etmeden önce kendi sosyal yapılarından kaynaklanan Türk Töresi denilen Örfi Hukuk sistemini uygulamışlardır. İslam dışındaki tek Tanrılı dinleri kabul edenlerle kadim inançlarını devam ettiren Türk toplulukları, kendi yeni sosyal yapılarına uygun hukuk sistemlerini benimseyerek uygulamaya devam etmişlerdir. İslamiyet'i kabul eden Türk devlet ve toplulukları ise eskiden beri kullandıkları örfi hukuk sisteminin yanında zamanla İslami hukuk sistemini de benimsemişlerdir.

İslamiyet'i kabul sonrası örfi hukuk sisteminden İslam hukukuna geçiş bir zorlama, savaş veya devrimle kısa sürede değil İslamlaşma süreci sonucunda devlet yönetimlerinin kendi istek ve kararıyla uzun bir sürenin sonunda gerçekleşmiştir.

Bazı Türk topluluk ve devletlerinin İslam hukuk sistemini benimsemelerinde veya reddetmelerinde uluslararası husumet, çatışma ile işbirliği ve dostane ilişkilerin önemli etkisi olduğu görülmektedir.

Emeviler yönetimindeki Arapların Hazar Türkleriyle mücadele ve çatışmaları, Hazar Türklerini Musevileşmeye daha çok iterken, Abbasiler yönetimindeki Arapların, Talas Savaşı öncesinde Karluk Türkleriyle işbirliği,

Türk-Arap dostluk ilişkilerinin başlamasına ve Türklerin İslam'ı daha yakından tanımalarına vesile olmuştur. Türkler ile Araplar başlangıçta, zamanın Çin ve Bizans Devletlerine karşı stratejik amaçlı siyasi ve askerî bir işbirliği yapmış olup, bunun inançlarla herhangi bir ilgisi yoktur. Ancak sonraki dönemlerde her iki toplumun da tek Tanrı inancına sahip olması gibi ortak bazı özellikler bu ilişkilerin tüm Müslümanları kapsayacak şekilde gelişmesini ve devamını sağlamıştır. Neticede Türklerin büyük bir kısmı, zaman içinde İslam inancını kabul etmiş ve İslami hukuk sistemi içerisine müdahil olmuştur.

Osmanlı Devlet'inde Örfi hukuk ile İslam hukuku birlikte uygulanmış ancak bu iki sistem, Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanla her alanda büyümesi sonucunda ortaya çıkan hukuki, siyasi, askerî ve sosyal ihtiyaçlarına adil ve hızlı bir şekilde cevap veremez olmuştur. Bu nedenle Tanzimat döneminde ilk defa İslam hukuku dışından ticaretle ilgili bir kanun Fransa'dan alınarak iktibas edilmiş ve böylece yeni bir hukuk sistemine doğru 1850 yılında önemli bir adım atılmıştır. Osmanlı Devleti yöneticilerince, devletin reformu ve tekrar kalkındırılması için Tanzimat'tan Meşrutiyet'e, Meşrutiyet'e Cumhuriyet'e kadar Ortak hukuk ve Kıta Avrupası hukuk sistemini uygulayan değişik ülkelerden birçok kanun, sistem, makine, silah, alet, kurum ve kuruluş örneği alınarak toplumsal hayata yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecinde; zamanın bölgesel ve dünya güçlerinin etkisiyle, örfi ve İslami hukuk ile birlikte özel alanda uygulanmaya gelen Hristiyan ve Yahudi hukukunun yanında, Kıta Avrupası hukuku da uygulanmaya başlamıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nde beş farklı hukuk sistemi uygulanmaya başlamıştır. Bu hukuk sistemleri; Kadı Mahkemeleri, Nizamiye Mahkemeleri, Ticaret Mahkemeleri; Zimmî Cemaat Mahkemeleri, Konsolosluk Mahkemeleri ve İdarî Yargı Mahkemeleri olmak üzere altı farklı yargı alanında yaşama geçirilmiştir. Bu durum hukuk dağınıklığı yaratmış, adalet algısını ve devlet otoritesini zayıflatmış, dış güçlerin müdahalesini kolaylaştırmış, reform, birlik ve gelişme çabalarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Sanayileşme, üretim artışı ve adil paylaşımın sağlanamaması, askerî teknolojilerin yenilenememesi, eğitimin yaygınlaştırılmaması, İslami hukuk uygulamalarının temel ana kaynağından uzaklaşması, adalet algısının yönetilememesi ve hukuk birliğinin bozulması gerileme sürecindeki Osmanlı toplumunun mevcut kötü durumunun gittikçe ağırlaşarak yıkılma dönemine girilmesine ve bu suretle Devlet'in bekasının tüm unsurlarıyla bir bütün olarak tehlikeye düşmesine neden olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Kuvayı Milliye ruhuyla başlatılan Türk İstiklal Harbi neticesinde Türk milleti, beka tehlikesini bertaraf etmiştir. Devlet'in adı değişmiş olsa da millet aynı adla tarih sahnesinde yer almaya devam etmiştir. Ancak yeni Türk Devleti'nce, Osmanlı Devleti'nin yıkılış nedenleri irdelenerek bazı millî tedbirler alınmış ve hedefler belirlenmiştir. Belirlenen yeni millî hedeflerin gerçekleştirilmesi için siyasal ve askerî alanla birlikte ekonomik, kültürel, eğitim gibi birçok sosyal alanda ulusallaşma ve çağdaşlaşma ile yeni bir hukuk sistemine geçiş zaruryeti ortaya çıkmıştır. Ulusallaşma, çağdaşlaşma ve yeni hukuk sistemine geçişin ayrıntıları Atatürk ilke ve devrimlerinde kendisini göstermiştir. Türk Hukuk Devrimi ile tüm Atatürk ilke, inkılap ve devrimleri teminat altına alınmaya ve gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Türk milleti, hukuk tarihinde devrim tarzında bir hukuk sistemi değişikliğini bir bütün olarak çok kısa sürede gerçekleştirebilen çoğunluğu Müslüman olan, tek millet olmuştur. Bu durum, zamanın sömürge altındaki milletlerine, yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelere ve diğer geri bırakılmış, yoksul toplumlara örnek olmuştur.

Geçilen yeni hukuk sistemi ve iktibas edilen Medeni Kanun Batı hayranlığı ile değil, o devirdeki dünyanın en yeni çağdaş sistemi ve kanunu olması; Türk toplumunun ruhuna ve niteliklerine daha uygun olması sebebiyledir. Yeni benimsenen Kıta Avrupası Hukuk Sisteminin önceki hukuk sistemlerinden farklı yönleri bulunmasına rağmen, birçok ortak yönü de bulunmaktadır. Bu yeni hukuk sisteminin yerleştirilmesi için Almanya, Fransa, İsviçre gibi diğer ülkelere başta

Medeni Kanun olmak üzere bazı kanunlar, toplumun o zamanki kültür yapısına uyarlanarak iktibas edilmiş veya yeni millî kanunlar hazırlanarak hayata geçirilmiştir. Ayrıca, yeni hukuk sistemi ve anlayışının geliştirilmesi ve yerleştirilmesi için yeni Mahkemeler kurulmuş, başta Ankara Hukuk Fakültesi olmak üzere yeni okullar açılmış ve eğitim-öğretime başlatılmıştır.

Türk Hukuk Devrimi, toplumsal yaşam içinde pozitif, akılcı, laik, barışçı, cinsiyet ayrımcılığı yapmadan temel insan haklarını güvence altına alan başlıca özellikleriyle en etkili Atatürk Devrimlerinden birisi olmuştur. Türk toplumu, Hukuk Devrimi ile dinsel kaidelerin değiştirilemez hükümlerinden sıyrılarak zamanın koşul ve ihtiyaçlarına en adil, uygun ve hızlı cevap verebilen yeni bir hukuk sistemine kavuşmuştur. Bu laik hukuk sistemiyle çoklu hukuk sisteminden çıkılmış, diğer devletlerin müdahale aracı haline gelen bazı azınlıklarla yabancılar üzerinde millî egemenlik tekrar hissettirilmiş, tüm vatandaşlar arasında eşitlik sağlanmış ve nihayet hukuk birliği sağlanmıştır.

Türk Hukuk Devrimi ile Türk milleti, tarihinde ikinci kez eski hukuk sisteminden yeni bir hukuk sistemine geçmiştir. Bu geçişlerin asıl nedeni; Türklerin, bu geçiş sürecinde ve sonrasında yeni dünya düzenine uyum ve tarih sahnesindeki kalıcılığını ve ölmezliğini sağlama çabasıdır. Bu nedenler; Türklerin devletlerinde, yurtlarında, bölgelerinde, ulusal ve uluslararası stratejik millî hedef ve ilişkilerinde birçok değişiklik ve yenilik meydana getirmiştir. Bu nedenler aynı zamanda Türk toplumunun; hukuksal, siyasal, askerî ve sosyal yapısında zorunlu, köklü birçok değişime yol açmıştır ama dünya milletleri arasında, onurlu ve bağımsız yaşama isteğini gerçekleştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ve kalıcılığı ile beka sorunlarının tekerrür etmemesi için bu Devlet'in kurucularına ve kuruluş felsefesine sadık kalınarak, yeni hukuk sistemi ve evrensel hukuk ilkeleri çerçevesinde zamanın toplumsal yaşamına uygun, adil, etik, onarıcı ve herkes için yararlı uygulama ve yasalar ortak akılla kabul edilmelidir.

Kaynakça

- Acun, Fatma vd., *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, Siyasal, Ankara 2015.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Bir Siyasetnâme Olarak 'Kutadgu Bilig'“, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013, Sayı:34, s. 239-253.
- Âfet İnan, Ayşe, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Akbulut, İlhan, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt: 52, Sayı: 1, s. 167-181.
- Akgündüz, Ahmed, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, Sayı: 14, s. 13-48.
- Arsabük, Esat, “Türkiye’de Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1. s. 7-19.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012.
- Bayles, Michael D., “Hukuk Felsefesi Neye Dairdir? Hukuk Kuramları, Tanımları, Kavramları ya da Kavrayışları mı?” (Çev. Uğur Dinç), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 2015, Cilt: LXXIII, Sayı: 2, s. 393-408.
- Bozkurt, Gülnihal, “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1991, Cilt: VIII, Sayı: 22, s. 45-53.
- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay., Ankara 2016.
- Büyük Selçuklular’da Hukuk Sistemi, Web: <https://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/buyuk-selcuklularda-hukuk-sistemi-2/>, 07.11.2018.
- Cin, Halil, “Türk Tarihi ve Hukuk”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1984, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 3-16.
- Çiftçioğlu, Cengiz Topel, “Adalet Sistemine Dair Genel Bir İnceleme”, *Fasikül Hukuk Dergisi*, 2015, Cilt: 7, Sayı: 66, s. 38-49.
- Dil Derneği, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998.
- Emiroğlu, Haluk, “Roma Hukuku’nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iurus Civilis ve Türkiye’de Hukuk Resepsiyonu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt: 51, Sayı: 3, s. 85-96.

- Erkan, Vehbi Umut ve Selin Özden Merhacı, *Türk Medeni Kanunu ve ilgili Mevzuat Madde Gereksinimleri İsviçre Medeni Kanunu, Almanca ve İngilizce İlgili Madde Metinleri*, Savaş Yay., Ankara 2015.
- Ertan, Temuçin Faik, Necdet Aysal, Alper Bakacak, Hasan Dinçer, Kadri Unat, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal, Ankara 2014.
- Ertan, Temuçin Faik, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1995, s. 213-233.
- Ertan, Temuçin Faik vd., *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.
- Ertan, Temuçin F., “Türk Hukuk Sisteminde Çağdaşlaşma”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, Cilt: 17, s. 367-379.
- Esemenli, Bilgay, “*Türk Hukuk Devrimi ve Atatürk*”, ty., Web: <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/1981-4/7.pdf>, 07.11.2018.
- Gözler, Kemal, *Genel Hukuk Bilgisi*, Ekin, Bursa 2008.
- Hafizoğulları, Zeki, “Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1996, Cilt: 45, Sayı: 1-4, s. 30-45.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1980.
- Karadoğan, Umut, “Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı 'Nisa Hapishaneleri Örneği'”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, Cilt: 5, Sayı: 17, s. 295-333.
- Karahasanoğlu, Cihan Osmanağaoğlu, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2011, Sayı: 29, s. 93-124.
- Konukman, Ercüment, *Anayurttan Anadoluya*, Ocak Yay., Ankara 2000.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay), Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.
- Milliyet, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, İstanbul 1986, Cilt: 21, s. 11183.
- Milliyet, *Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s. 49-59.
- Mumcu, Ahmet, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, ty., s. 541-552, Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2741.pdf>, 07.11.2018.

- Oğuz, Arzu, “Türk Medenî Hukuku’nun Gelişim Çizgisi ve Karşılaştırmalı Hukukun Rolü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt: 55, Sayı:1, s. 195-205.
- Saray, Mehmet, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- Sezer Arıç, Ayten, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.
- Şimşirgil, Ahmet ve Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay., İstanbul 2008.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, Bilgi Yayınevi, 4. Bsk. Ankara 2012.
- Türk Medeni Kanunu, *T.C. Resmi Gazete*, 24607, 22 Kasım 2001.
- Türk Ticaret Kanunu, *T.C. Resmi Gazete*, 27846, 14.02.201.
- Uğurlu, Şafak, “Yalnız Ankara Ruhuyla Türk Hukuk Devrimi ve Bu Devrimde Ankara Hukuk Mektebi’nin Yeri ve Önemi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2009, Sayı: 85, s. 414-438.
- Uzun, Hakan, “Yazdığı Eserlerde Atatürk’ü Tanımak ve Anlamak: M. Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2016, Sayı: 59, s.165-180.
- Üçok, Coşkun, “Medenî Kanunumuz ve Türkiye’nin Hukukî Bünyesi”, ty., yy., s. 363-374, Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/308/2998.pdf>, 07.11.2018.
- Ünal, Mehmet, “Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi”, ty., s. 195-231, Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/309/2961.pdf>, 07.11.2017.
- Yazıcı, Nesim, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türk Diyanet Vakfı, Ankara 2014.